

Десислава Найденова (София, България)

АНОНИМНАТА ХОМИЛИЯ В КЛОЦОВИЯ СБОРНИК И НАЙ-РАННИТЕ СЛАВЯНСКИ ЮРИДИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ

Тематичното сходство със славянския превод на *Синагогата* от 50 титула на Йоан III Схоластик (т.нар. *Методиев номоканон*) и *Закона за съдене на хората* (*ЗСЛ*), както и наличието на специфични, характерни само за тези паметници лексикални характеристики като лексемите *къмотра*, *мъдлостъ*, *потъпѣга*, дават основание на изследователите да поставят и *Анонимната хомилия* от *Клоцовия сборник* (известна още като *Наставление /поучение/ към князете /съдиите/ сред съчиненията, съставляващи т.нар. Corpus Methodianum juridicum* (Grivesc 1950; Vašica 1963; Vašica 1966: 70–73; ММФН 1971: 199–204; Флоря 1988; Паласта́θης 1978: 105–118). В настоящата статия ще потърся отговор на въпроса доколко този текст е част от законодателен норматив и какво е мястото му в средновековната славянска юридическа литература (вж. последно Славова 2008). За целта ще разгледам текста на хомилията в контекста на византийската правна традиция, чийто отглас е славянската, *ЗСЛ*, някои „княжески огледала“ и поучения към владетеля, както и по-късни славянски компилации като *Книги законни* и *Мерило Праведно*, руски сборник от XIII в. с нравоучителни и юридически текстове.

1. КЪДЕ И ПО КАКЪВ ПОВОД Е БИЛА НАПИСАНА АНОНИМНАТА ХОМИЛИЯ?

Клоцовият сборник е глаголически паметник от XI в., съдържащ пет хомилетични слова (едно от които е *Анонимната хомилия*¹), четени през Страстната седмица, които са оцелели от по-голям сборник (Смядовски 1995). Досега не е открит гръцки прототип на *Анонимната хомилия*². Преобладаващо в науката

¹ Издание на текста: Vaillant 1947; Dostál 1959: 109–149; ММФН 1971, 199–204. Превод на новобългарски език: Слова 1995: 169–172.

² Мнението на Ваян (Vaillant 1947: 44), че хомилията има загубен гръцки протограф, се оспорва от изследванията на А. Достал, който доказва, че близостта с гръцкия език е резултат от структурата на старобългарския, много силно повлияна като цяло от тази на гръцкия (Dostál 1959: 11).

е становището, че тя е оригинална Методиева творба. Доказателства за това изследователите виждат както в лексикалната и граматичната близост между *Анонимната хомилия* и най-старите евангелски текстове, така и в един пасаж от *Пространното житие на Методий* (гл. XI), в който се говори за това, че някой си съветник на княза се оженил за своята купетра, сиреч етърва (Grives 1950; Vašica 1956; Bláhová-Dvořáková 1962; Dostál 1963; Vašica 1963; Флоря 1988; Παλαστάθης 1978: 105–118; Gallagher 2002).

Съществуват и хипотези за възникването на творбата в България (Добрев 1985: 148; Каймакамова 1986; Божилов, Гюзелев 1999: 222–223)³ във връзка с езическата реакция при управлението на княз Владимир-Расате (889–893), като появата ѝ се отнася към лятото на 893 г. (Божилов, Гюзелев 1999: 223). Изследователите виждат свидетелство за опита да се възстанови езичеството в България в някои от съчиненията на Константин Преславски. Така в своята творба *Азбучна молитва* той се обръща към Бога с молба да го избави от „фараонско лукавство“ (Φαραοша ма̄ з̄лобѣӣ избави) (тълкувано като намек за преследване от княжеската власт)⁴. Според учените директно указание за гоненията, на които са били подложени християните се съдържа и в беседа 43 на *Учителното евангелие*⁵. Въз основа на този текст се правят дори опити да се датира точно то време на свикване на Преславския събор: 4 февруари 893 г. – Неделята на блудния син, за която е писана и беседата (Спасова 2005). М. Спасова вижда основание за едно подобно предположение в текстовата традиция на *Учителното евангелие*. Според нея тя показва, че беседа 43 е част от основния ранен текст на *Евангелието*. Изследователката обяснява липсата на въведение и заключение при тази проповед, за разлика от другите, с това, че беседата не е била произнасяна в църква. Тя бележи началото на събора, чиято основна цел е борбата с езическата реакция, обхванала страната (Спасова 2005)⁶.

Тези свидетелства обаче не са достатъчни за доказването на хипотезата, че в България по времето на Владимир-Расате е бил извършен опит да се възста-

³ Според Ив. Добрев автор на хомилията най-вероятно е Наум (Добрев 1985).

⁴ Текста на *Азбучната молитва* вж. в: Тържество 1995: 16.

⁵ Става дума за следния пасаж: тѣмъже мы молимъ сѧ немюу. да прозърѣмъ дѣшнѣнѣма очѣма. творити заповѣди его. и славити его бѣгоуѣпно. не боаще сѧ црѣа не стѣдѣаще сѧ князь. не срамлаѣще сѧ вельможѣ. нѣ аще и гонение настоитѣ. аще мочкы прѣдълежатѣ аще ноужда належитѣ. не боати сѧ. ни отълоучити сѧ ѿ лѣбѣе его. нѣ съ дрѣзновениемъ проповѣдати. и молити сѧ немюу. (198d–199a в ръкописа ГИМ, Москва, Синодална сборка, № 262, XII в., Cyrillomethodiana. http://histdict.unisofia.bg/textcorpus/show/doc_154, последно посещение на 24.11.2019) – „Затова нека и ние да му се помолим (на Бога) да прозрем с душевни очи, за да изпълняваме заповедите му и да го славим боголепно – без страх от цар, без срам от князе и велможи. Дори и ако настане гонение, ако предстоят мъки, ако ни сполети принуда, да не се боим, нито да се отлъчваме от неговата любов, а с дрзновение да проповядваме и да му се молим“ (Тържество 1995: 88).

⁶ Според М. Спасова може да се открие цял цикъл съчинения, произнесени преди и по време на Преславския събор. Основните теми в тях са свързани с нарушенията на християнския морал и християнските истини. Това са: *Азбучна молитва*, *Канон за архистратега Михаил* от Константин Преславски, *Анонимна хомилия* и *Слово на Христолюбца* (Спасова 2005).

нови езичеството⁷. Без да са потвърдени от други исторически извори, те си остават само литературен похват – отпратка към библейски символи и образи. Разполагаме с едно-единствено писмено сведение за управлението на княз Владимир-Расате, в което се споменава за „разгулния“ живот на владетеля и опита му да възстанови езичеството. Това е *Хрониката на Регинон*, абат на Прюмския манастир от края на IX – началото на X в. (ЛИБИ 1960: 307). Както отбелязва още Ив. Дуйчев, тези сведения са доста тенденциозни и оклеветяването е дело на слухове, достигнали на Запад чрез византийско посредничество или след свалянето на Владимир от властта (Дуйчев 1972). Те трябва да се тълкуват като отглас на водената от княза антивизантийска политика и на опита Българската църква да се обвърже отново с Рим⁸. Сведенията за антихристиянското поведение на българския княз би следвало да се приемат по-скоро като типичен литературен топос⁹, характерен за описанието на светски лица, противници на православието или християнството от гледна точка на средновековния автор (Илиев 2002). Показателна е и липсата на каквото и да е споменаване за преследване на християните по времето на Владимир-Расате в *Чудото на св. Георги с българина*, част от оригиналната старобългарска творба *Сказание за железния кръст*, която най-вероятно е писана от съвременник на събитията (Дуйчев 1943: 71; Турилов 2005). Не на последно място трябва да се отбележи и това, че най-новите проучвания убедително доказват, че провеждането на събор във Велики Преслав през 893 г. и вземането на определени решения за съдбата на българската държава по време на неговите заседания са повече от съмнителни (Nikolov 2016).

Като косвено доказателство за съставянето на *Анонимната хомилия* в България през IX в. се сочат славянските преводи на още няколко произведения със сходни функции, направени във Велики Преслав – съчинението на дякон Агапит, *Посланието на патриарх Фотий до княз Борис I Михаил* (852–889; † 907) и *Поучителните глави* на византийския император Василий I (867–886) към сина му Лъв VI (886–912) (Николов 1999; Николов 2000).

Както става видно, въпросът за мястото на възникване на *Анонимната хомилия* не може да бъде решен окончателно. Може да се каже със сигурност, че

⁷ Сrv. Николов 2006: 116–118. Авторът изказва мнение, че „езичеството“ на Владимир „най-вероятно се е свеждало до една недостойна за истински християнски владетел морална разпуснатост и липса на държавнически умения“.

⁸ Смяната на външнополитическия курс, целяща откъсването на България от Византия, която е предприета от княз Владимир, не подлежи на съмнение (вж. Дуйчев 1972; Божилов, Гюзелев 1999: 221; Илиев 2002; Николов 2006: 116).

⁹ Сходен паралел с очертания образ на княз Владимир-Расате може да се види в характеристиката на княз Светополк, направена от Теофилакт Охридски в *Пространното житие на св. Климент Охридски* в края на XI в., където той е наречен варварин, роб на удоволствието и търкалящ се в калта на гнусните съвкупления (Пиев 1995: 111). Разказът за непристойното поведение на Светополк и Владимир-Расате е един от най-устойчивите мотиви в латинската традиция (Бърлиева, Баталова 2002; Влаевска-Станчева 2015; Баталова 2018).

паметникът е възникнал в общество, наскоро приело християнството, където някои от езическите практики все още не са изживени. Във връзка с историята на текста, с оглед на настоящото изложение, особено важен е фактът, че *Анонимната хомилия* е включена в обкръжението само на четива за Страстната седмица, което я обвързва с покаяната практика по време на Великия пост (Цибранска-Костова 2011: 29).

2. ЗАКОНОДАТЕЛЕН ТЕКСТ ЛИ Е АНОНИМНАТА ХОМИЛИЯ?

Както бе посочено по-горе, част от изследователите разглеждат *Анонимната хомилия* като допълнение към *ЗСЛ* и доказателство за прилагането на закона във Велика Моравия (Gríves 1950; Vašica 1956; Vašica 1963; Vašica 1966; Флоря 1988; Παλαστάθης 1978). Някои учени са склонни да видят в текста на творбата правна регламентация, сходна с чл. 7а, посветен на свидетелите, и чл. 30, посветен на брачното право, от *ЗСЛ* (Gallagher 2002). Х. Папастатис смята, че чрез *Анонимната хомилия* Методий е искал да запълни законовите празнини в състава и прилагането на *ЗСЛ* и дори изброява няколко правни принципа, заложи в нея (Papastathis 1987): 1. Равнопоставеност между ищец и обвиняем; 2. Безпристрастност на съдията; 3. Използване на свидетелски показания; 4. Валидност единствено на писаното законодателство; 5. Необратимост на закона; 6. Принцип на законност. Според учения тези принципи превръщат творбата в своеобразно ръководство, което дава на съдията информация за организацията на гражданските и криминалните дела.

По своите функции, структура, стилистика и по състава, в който влиза, *Анонимната хомилия* всъщност е типичен поучителен текст. Както всяка хомилия, следваща определена схема, и тази е изградена върху рамка от библейски цитати, чиято функция е да разясняват и подкрепят с авторитета си основните идеи. Съчинението се състои от кратко въведение, разясняващо въз основа на цитати от *Свещеното писание* главните християнски принципи, и основен текст, в който на управляващия се дават конкретни съвети (Ангушева 2008). Доколкото самият *ЗСЛ* е силно повлиян от старозаветните правни норми и библейския текст, връзката между двата паметника е по-скоро опосредствена. Характерно за *ЗСЛ* е честото позоваване на Божия закон и на цитати от *Свещеното писание*, което няма паралел в гръцкия първоизточник на закона¹⁰. Така още в началото на *ЗСЛ* се казва, че преди всяка друга правда подобава да се говори за Божията (Ганев 1959: 163–183). Член 2 (подобна разпоредба няма в *Еклогата*), който е посветен на въпроса за свидетелите (Ганев 1959: 184–203), е изграден изцяло в духа на *Стария завет* (Второзаконие 19: 18–19). Известни сходства може да се открият между *Първа книга Царства* (30: 24–25) и член 3 на *ЗСЛ*, който

¹⁰ Силното влияние на *Библията* върху текста на *ЗСЛ* е дискутирано отдавна в научната литература (Vašica 1956; Vašica 1963; Biliarsky 2014; Цибранска-Костова 2016: 217–245). Най-подробно в това отношение е изследването на С. Троицки (Троицкий 1961).

разглежда подялбата на военната плячка (Ганев 1959: 204–224). Член 4 (Ганев 1959: 225–240) мотивира наказанието за робиня и господар, имащ връзка с нея, основавайки се на Божия закон, под който според С. Троицки (Троицкий 1961) трябва да се разбира *Библията*, и по-специално *Първото послание на апостол Павел към коринтяните* (4: 9–13). Едно от основните изисквания към свидетелите (чл. 7а), за разлика от *Еклогата*, е те да не са били изобличавани никога като лъжци и да не са престъпвали Божия закон, нито да са водили скотски живот (Ганев 1959: 296–319)¹¹. Член 10 (Ганев 1959: 351–369) има паралели с *Второзаконие* (22: 25–27). Като цяло чл. 30а, който е последен за *ЗСЛ*, следва текста на *Еклогата*, но накрая славянският съставител на закона напомня, че всички ще бъдат съдени от Божия съд и трябва да следват Божия закон (Ганев 1959: 584–612).

Същността на царуването, неговите корени и природа са сред големите теми на *Стария завет* и по тази причина го превръщат в основен източник, който обяснява при какви условия суверенът, следвайки определени модели на поведение, ще получи или ще загуби легитимността си¹². Следователно присъствието на отпратки към библейския текст в едно съчинение като *Анонимната хомилия*, което силно наподобява „княжеските огледала“ – своеобразни трактати по проблемите на теорията, етиката и практиката на управлението, е съвсем закономерно. То отразява характерната за ранновизантийската епоха концепция за управлението, съсредоточена не върху връзката на императора с държавата или църквата, а върху неговата връзка с Бога (Hunger 1978: 157–169; Zástěrová 1978; Voss 1982; Čičurov 1985; Prinzig 1988; Karamboula 2000). В нея се откроява ясно свойствената за цялото Средновековие идея, според която общественият ред е отражение на космическия закон, който организира Вселената по Божията воля, а князът управлява по примера на „небесния василевс“. Тук не бих искала да дискутирам отново подробно една толкова изследвана тема като тази за Империята като подражание на Небесното царство, уредена, според неговия свещен порядък (Dagron 2003). Във връзка с изследването ще припомня само, че темата за закона и законността играе централна роля в тази политическа концепция. Така властта на владетеля е ограничена в два аспекта: 1) спрямо Бог, тъй като управлението на страната трябва да се възприема като

¹¹ Изискването да има поне двама свидетели, за да имат сила показанията във византийското законодателство се приписва на влиянието на християнското разбиране за справедливост. В този смисъл трябва да се отбележи фактът, че съставителят на *ЗСЛ* е включил четири члена, посветени на различни въпроси относно свидетелите (чл. 2, 7а, 18, 20), два от които не са заети от текста на *Еклогата* (чл. 2 и 7а). Те се отнасят до казуса кой има право да бъде свидетел и какви качества трябва да притежава, като при това във всички тях се напомня, че князът или съдиите не могат да налагат наказания, без да изслушат обективните доводи на няколко свидетели.

¹² Този проблем е разглеждан неколкократно в научната литература. Вж. например Dagron 2003. По-специално за историята на средновековна България през разглеждания период вж. Biliarsky 2010.

служба на Бога, а действията на владетеля трябва да са богоугодни и насочени към следването на християнския закон; 2) спрямо своите поданици, тъй като князът властва в името на тяхното щастие и благоденствие. В този смисъл неговата главна задача е да ги наставлява в православието и да раздава награди и налага наказания безпристрастно, ръководен не от принципа на личната симпатия и антипатия.

Основният смисъл на доброто управление не е в създаването на нови закони, а в спазването на закона (Karamboula 2000). Затова и най-важният мотив в *Анонимната хомилия* е този, че дълг на всеки владетел е да следва Божия закон и да следи за неговото спазване, като под това определение би следвало да се разбират не само евангелските заповеди, но и постулатите на каноничното право. Потвърждение за една подобна трактовка на понятието „Божия закон“ може да се види в някои други текстове, говорещи за владетелската власт. Така в съставената от патриарх Фотий (857–867; 877–886) *Исагога* се казва, че императорът е длъжен да защитава преди всичко записаното в *Свещеното писание*, след това каноните на седемте Вселенски събора и най-накрая римските закони. Той трябва да се отличава със своята привързаност към православието¹³, с благочестие и добродетелност (Simon 1994). Така Михаил Псел (1018–1078) смята Василий II (976–1025) за един от най-мъдрите императори, тъй като той е управлявал не според писаните закони, а по неписаните, опирайки се на своята изключително надарена от природата душа. За константинополския патриарх Николай Мистик (901–907; 912–925) неподчинение към императора е допустимо, в случай че той извършва дела в разрез с божествените закони, като да нарушава предписанията на брака, несправедливо да осъжда на смърт и др.¹⁴ Именно следването на едно подобно разбиране за спазването на Божия закон от владетеля превръща в задължителен елемент на всяко владетелско поучение наставленията по отношение на жените, разгулния живот, пианството (Hunger 1978: 157–169). Темата за налагането на християнското разбиране за брака присъства и в *Анонимната хомилия*. Липсата на исторически свидетелства не дава възможност да се каже със сигурност дали тя е провокирана от конкретно събитие или не. Важно ми се струва обаче да се отбележи това, че тя е една от основните творби в топиката на теорията за властта¹⁵.

¹³ В това отношение И. Медведев (2001: 29–42) обръща специално внимание на изискването, че новоизбраният император трябва да положи клетва за вярност към православието, която от IX в. насетне придобива формата на кредо, сходно с Никейския Символ на вярата, но с добавка за признаване силата на апостолските заповеди, каноните на Вселенските събори, привилегиите на Църквата. По мнението на Медведев тази клетва се дава пред патриарха не в качеството му на духовно лице, а в позицията му на гражданин, и има смисъла на конституционен принцип.

¹⁴ Патриарх Николай Мистик (901–907; 912–925) на два пъти забранява на Лъв VI да влезе във Великата църква през 906 г. и през 907 г. заради сключването на четвърти брак. Подробно по въпроса вж. Dagron 2003: 105–114.

¹⁵ Темата за брака – възможността за неговото разтрогване, моногамията и блудството, е любима за византийските автори, когато става дума за критики към императора. Самата история на

Третата основна тема в *Анонимната хомилия*, която силно изкушава привържениците на идеята за приемането ѝ като законов паметник, е тази за свидетелите и владетеля като справедлив съдия. В текста се казва, че добрият владетел не трябва да слуша нито празнословия, нито клеветници, а справедливо да се запознава със съдебните дела на поданиците си, да ги решава след разследване, без никой от подвластните му да има предимство – нито брат, нито чедо, нито приятел (ММФН 1971: 200–201; Слова 1995: 169). Цялата философия на византийската правна система и риторика (Pieler 1981), отглас на която е славянската, всъщност е изградена върху принципа за справедливост и равенство пред закона. Понятието за „равенство“ в неговите основни и традиционни ипостаси като равенство имуществено, правово и естествено, към които с разпространяването на християнството се прибавя и равенство пред Бога, е дълбоко вкоренено в съзнанието на византийците. Затова в разнообразни по характер произведения непрекъснато се дискутират различни негови аспекти (Čičurov 1985; Prinzig 1988; Dagron 1994). И. Медведев посочва, че във византийската политическа идеология идеята за равенство на гражданите трябва да се разбира както в нейната комутативна интерпретация, според която социалната справедливост трябва да означава равенство на всички независимо от социалното им положение, така и в дистрибутивен смисъл, когато социалната справедливост се изразява в съразмерно разпределение на възнагражденията и наказанията в съответствие със заслугите или простъпките. На всеки се дава полагащото му се, което съвсем не означава, че трябва да е същото като на друг (Медведев 2001: 58). За справедливостта и равенството на всички граждани се говори подробно в пролога на *Еклогата*, който предписва на всеки съдия да се въздържа от всякаква човешка страст и да взема решения, изхождайки от обективна преценка. Той не трябва да презира бедните и да оставя без наказания несправедливо постъпващите властници и когато се съдят две страни, едната от които притежава голямо състояние, а другата е малоимотна, трябва да ги поставя в равно положение и да взема от имащия толкова повече, с колкото е ошетил малкоимащия¹⁶ (Burgmann 1983: 160–167; Щапов 2011: 13–17). Подобни идеи може да се видят и във владетелските поучения. В тях се дават напътствия как поданиците да бъдат справедливо съдени и справедливо да се отнасят към тях. Владетелят не трябва да вярва на лъжливи обвинения, да не се поддава на ласкателства, да бъде неподкупен съдия, неумолим към онези, които вредят на обществото и държавата, все качества, пряко свързани с представата за справедливия управник, защото да служи на справедливостта е дълг на християнския император и това произтича от идеята за подражанието на Бог – най-справедливия съдник (Čičurov 1985; Karamboula 2000). Така в едно

библейския цар Давид, един от основните старозаветни владетелски модели, е много благодатна в това отношение. Вж. напр. Kalavrezou, Trahoulia, Sabar 1993.

¹⁶ Идеологическата натовареност на текста е коментирана подробно у Prinzig 1988; Dagron 1994.

от най-ранните „княжески огледала“, преведени на славянски (Николов 2000), *Поучителните глави на дякон Агапит*, императорът е съветван освен да бъде справедлив съдия, да отнема излишното от богатите и да го дава на другите, така че на мястото на неравенството да се установи равенство, тъй като прекомерното богатство е също толкова голямо зло, както и крайната бедност (Сісurov 1985).

Идеята за безпристрастния съдия и принципното равенство на всички граждани пред закона намира място в съчиненията на Михаил Псел, Михаил Аталият (1021–ок. 1080), Никола Кавасила (1332–1392), и др. (Медведев 2001: 85–101). Както стана видно, темите за законността, справедливата власт, моногамията не са запазени само за законовите текстове. Това, че се говори за тях в *Анонимната хомилия* от *Клоцовия сборник*, не я превръща задължително в законодателен текст и не изключва определянето ѝ като поучение, като наставление към владетеля, концентрирано главно около темата за законността и справедливостта, легитимиращи властта. Функцията на подобен тип паметници не е да създават законови формули, а да дават морални съвети, с което се реализира връзката между законовите принципи и легитимната власт, застъпвайки идеята, че всяка власт може да се превърне в легитимна, само ако следва предписанията на закона и му се подчинява.

3. АНОНИМНАТА ХОМИЛИЯ КАТО ЧАСТ ОТ ЮРИДИЧЕСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Може ли обаче да разглеждаме *Анонимната хомилия* като част от юридическата литература? Мисля, че да. На първо място трябва да се каже, че за самото византийско право, чиято рецепция е до голяма степен славянското, е характерна известна „жанрова“ дихотомия. Почти всички законови корпуси имат задължителна риторична, нравоучителна част, обособена обикновено като пролог (проимиион) (Pieler 1978: 343–480; Voss 1982; Macrides 2005). Ще се спра малко по-подробно само на един пример – *Еклогата*, защото тя има отношение към славянската правна традиция¹⁷. Прологът към *Еклогата* по думите на Ж. Дагрон (Dagron 1994) се превръща в първия програмен документ, в който е разгърнатата идеята за пастирската мисия на владетеля като справедлив съдник, и той неслучайно се разпространява и самостоятелно в ръкописната традиция. В него се прави опит да се предаде една цялостна законова етична система. На пръв поглед разглежданият текст не казва нищо ново и върви в една добре позната схема. Започва с това, че Бог е сътворил човека и го е надарил със свободна воля, а Законът е дар Божии. Бог дарява императора с власт – той е пастир и водач на паството Христово и като такъв на него му е необходим закон. Земната юрисдикция е отражение на небесната. Основната отлика с другите юридически текстове се състои в това, че Лъв III дава за първи път една законова етична

¹⁷ Славянският превод на *Еклогата* е извършен най-вероятно през IX в. от преславските книжовници (Найденова 2005). Издание на текста: Щапов 2011.

система. За разлика от законодателството на Юстиниан I (527–565), което се стреми да уреди въпросите, свързани с Църквата, вярата, каноните, държавата, администрацията, *Еклогата* е насочена към социалните и икономическите взаимоотношения. Тя се опитва да обхване не само всички по-важни периоди и въпроси от живота на човека, като например годеж, брак, зестра, смърт, наследство, но поставя и въпроса за справедливото разпределение на богатата и наказанията по смисъла на разбирането за равенство пред законите.

Трябва да се каже, че подобен опит да се обединяват дидактични и законови текстове не е чужд и на славянската традиция. Пример за това са две юридически компилации – *Книги законни* (Книги законы(х) ими(ж) годитса всакоє дѣло исправлати всѣмъ православномумъ княземъ)¹⁸ и *Мерило Праведно*¹⁹. В началото на *Книги законни*, където са поместени части от *Земеделския закон*, *Еклогата* и *Прохирона*, е поставено предисловие, превод на заключителната част на пролога на *Еклогата*. Това е този пасаж, в който се говори за неподкупността на съдиите. Славянският книжовник е изменил гръцкия текст, като е напомнил, че най-добрата награда за справедливата присъда не е материалното възнаграждение, а трябва да се очаква от Бог. *Мерило Праведно* е особен вид компилация от поучения и закони (*ЗСЛ*, *Прохирона*, *Моисеевия закон* и др), обособени в 30 глави²⁰. Наставленията имат морален характер и са насочени към несправедливия съдия (княз), за което свидетелства и миниатюрата в началото на най-стария препис на сборника, изобразяваща праведния съдия с везни в ръце, седящ на престол.

Двойствеността на правните текстове е забелязана отдавна от изследователите. Така руският учен В. Живов, проследявайки юридическата терминология в преводните византийски законови и в руските правни текстове, застъпва идеята за паралелното съществуване на две юридически норми. Неговото проучва-

¹⁸ Компилацията *Книги законни* се разпространява в състава на сборници със смесено съдържание, без да има постоянно обкръжение. Тя е публикувана от А. Павлов по два преписа от XV и XVI в. (Павлов 1885: 41–90). Позната е по единадесет руски преписа от втората половина на XV–XVIII в. (описание на ръкописите вж. във Византийският земеделчески закон 1984: 198–210) и все още не е обстойно проучена. Както повечето славянски юридически сборници и за *Книги законни* не е открит съответстващ византийски сборник с идентичен или близък състав. Интересно предположение относно произхода на компилацията изказват авторите на *Византийският земеделчески закон* (1984: 198), според които тя може и да е съставена на славянска почва по примера на *Еклогата*, изменена по *Прохирона*, която включва текста на *Земеделския закон* (*Ecloga ad Prochiron mutata*). Първият изследовател на паметника А. Павлов датира превода му в края на XII – началото на XIII в. и макар да не изключва възможността да е направен на Атон, свързва появата му с Киевска Русия, където сборникът според него е имал функциите на своеобразно юридическо ръководство за руските князе и е бил част от *Номоканона*. Лексикалните южнославянизми ученият обяснява с редакторската намеса на някой сръбски преписвач (Павлов 1885).

¹⁹ Сборникът възниква в Русия в края на XIII – началото на XIV в. Подробно за неговата текстова история и място на възникване: Вершинин 2016; Корогодина 2017: 85–100.

²⁰ Фототипно издание на текста: Тихомиров 1961.

не показва, че засвидетелстваните лексеми в двата типа паметници взаимно се противопоставят и образуват цял ред корелативни двойки. За разлика от езика на преводното право, за този на руското е характерна определена изменчивост. Тази двуезичност на юридическата терминология според учения доказва, че за руския книжовник това са думи със сакрален характер (Живов 1988). Непълнотите в състава на *ЗСЛ*, почти дословният превод и незначителните поправки в славянските законови текстове, липсата на глоси, обясняващи или приспособяващи чуждите норми, многото грешки при превода, свидетелстващи за непознаване на нормите, незначителното количество славянски преписи на текстове със светска регламентация като *Еклогата* и *Земеделския закон*, отсъствието на ранен превод на *Прохирона* говорят за това, че ранните славянски юридически паметници – преводни и оригинални, са били използвани по-скоро като идеологическо средство, основа за формирането на нова политическа и държавна доктрина и белег на новата християнска идентичност, отколкото като законодателен норматив²¹ (Zástěrová 1978; Naydenova 2015).

В последно време К. Вершинин предлага византийската, респективно славянската, правова система да се разглеждат като едно цяло от юридически текстове – нравоучителни и законови, преводни и оригинални (Вершинин 2016: 180–201). Той посочва, че за разлика от съвременните юридически текстове паметниците на византийското и на славянското право не се мислят като затворена система. Те се включват в контекста на християнското учение и в известен смисъл представляват негова екзегеза и конкретизация. Освен в *Номоканона*, който обединява законите на империята и нормите на каноничното право, този принцип може да се види и в други компилации като например *Пандектите на Никон Черногорец*, които са замислени не като юридически трактат, а като книга, която тълкува евангелските заповеди. В нея каноните и градските закони са следвани от откъси от творенията на отците на църквата.

Струва ми се, че *Анонимната хомилия* може да бъде разглеждана в тази посока. Тя не е закон в тесния смисъл на думата, не е и част от *ЗСЛ*, но има отношение към правото и юридическите текстове. Едва ли обвързването ѝ с четивата от Страстната седмица и покаяната практика по време на Великия пост е случайно. Трябва да се отбележи също така, че предписанията на каноничното право достигат до паството предимно чрез участието му в литургията и проповедта (Konidaris 1994), а един от основните проблеми във всяко общество, приело наскоро християнството, е свързан с възприемането на християнското разбиране за брака²² (Selb 1992), по повод на което се предполага, че е била

²¹ За идеологическите функции на юридическите текстове в Русия вж. Долгов 2003.

²² Затова и най-голямо място в *ЗСЛ* е отделено на семейството и половия морал (една трета от членовете на закона са посветени на тези въпроси). В това отношение заслужава да се отбележи и едно слово, включено в *Златоструя* и приписвано на Климент Охридски – *Слово за прелюбодейците и двуженците*. В него се разисква темата за сключването на втори и трети брак, както и едновременното обвързване с повече от една съпруги. Въз основа на десетте Божии заповеди,

съставена и *Анонимната хомилия*. Още по-важна е темата за добрия съдия/владетел и неговото покаяние, която е ключова за средновековната политическа идеология. Владетелят персонифицира държавата до такава степен, че от неговите лични качества зависи благополучието или нещастията на народа, възходът или гибелта на държавата. В повечето случаи, тъй като неговото поведение се отразява на цялото общество (неспазването на Божия закон може да доведе до загубата на Божията благодат, което да предизвика природни катаклизми и да има политически последици), той би следвало да се подложи на покаяние.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангушева 2008 А н г у ш е в а, А. Риторически жанрове. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, 142–159 [Angusheva, A. Ritoricheski zhanrove. – V: Istoria na balgarskata srednovekovna literatura. Sofia, 2008, 142–159].
- Баталова 2018 Б а т а л о в а, С. Мотиви за българите в латинската историографска традиция XIV–XV в. София, 2018 [Batalova, S. Motivi za balgarite v latinskata istoriografska traditsia XIV–XV v. Sofia, 2018].
- Божилов, Гюзелев 1999 Б о ж и л о в, Ив., В. Г ю з е л е в. История на България. Т. 1. История на средновековна България. VII–XIV в. София, 1999 [Bozhilov, Iv., V. Gyuzelev. Istoria na Bulgaria. T. 1. Istoria na srednovekovna Bulgaria. VII–XIV v. Sofia, 1999].
- Бърлиева, Баталова 2002 Б ъ р л и е в а, С., С. Б а т а л о в а. Покръстването на българите в хронографията на Западното средновековие. – В: Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване. София, 2002, 418–432 [Barlieva, S., S. Batalova. Pokrastvaneto na balgarite v hronografiyata na zapadnoto srednovekovie. – V: Srednovekovna hristiyanska Evropa: Iztok i Zapad. Tsennosti, traditsii, obshtuvane. Sofia, 2002, 418–432].
- Вершинин 2016 В е р ш и н и н, К. В. Мерило Праведное как памятник древнерусской книжности и права. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 2016 [Vershinin, K. V. Merilo Pravednoe kak pamyatnik drevnerusskoy knizhnosti i prava. Dissertatsia na soiskanie uchenoy stepeni kandidata istoricheskikh nauk. Moskva, 2016].
- Византийский земледельческий закон 1984 Византийский земледельческий закон. Текст, исслед., комментарии подгот. Е. Э. Липшиц и др. Под редакцией И. П. Медведева. Ленинград, 1984 [Vizantiyskiy zemedelcheskiy zakon. Tekst, issled., kommentary podgot. E. E. Lipshits i dr. Pod redaktsiyei I. P. Medvedeva. Leningrad, 1984].

аргументи от библейската история, постановленията на църковните отци проповедникът обяснява незаконността на подобни бракове и призовава съгрешилите към покаяние (Милтенев 2016).

- Влаевска-Станчева 2015 В л а е в с к а - С т а н ч е в а, А. Св. Методий в латинската небогослужерна традиция до началото на Новото време. – Старобългарска литература, 52, 2015, 24–60 [Vlaevska-Stancheva, A. Sv. Metodiy v latinskata nebogosluzhebna traditsia do nachaloto na Novoto vreme. – Starobalgarska literatura, 52, 2015, 24–60].
- Ганев 1959 Г а н е в, В. Законъ соудны людъмъ. Правно-исторически и правно-аналитични проучвания. София, 1959 [Ganev, V. Zakona soudny lyud'ma. Pravno-istoricheski i pravno-analitichni prouchvania. Sofia, 1959].
- Добрев 1985 Д о б р е в, Ив. Кирило-Методиевите ученици през първите години след пристигането им в България (886–893). – В: Изследвания по кирилometодиевистика. София, 1985, 129–160 [Dobrev, Iv. Kirilo-Metodievite uchenitsi prez parvite godini sled pristiganeto im v Bulgaria (886–893). – V: Izsledvania po kirilometodievistika. Sofia, 1985, 129–160].
- Долгов 2003 Д о л г о в, В. В. Функции юридических текстов в Древней Руси (на примере „Мерила праведного“). – Вопросы истории, 10, 2013, 91–98 [Dolgov, V. V. Funktsii yuridicheskikh tekstov v Drevney Rusi (na primere „Merila pravednogo“). – Voprosy istorii, 10, 2013, 91–98].
- Дуйчев 1943 Д у й ч е в, Ив. Из старата българска книжнина. Т. 1. София, 1943 [Duychev, Iv. Iz starata balgarska knizhnina. T. 1. Sofia, 1943].
- Дуйчев 1972 Д у й ч е в, Ив. Връзки между чехи, словаци и българи през Средновековието. – В: Дуйчев, Ив. Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България. София, 1972, 359–361 [Duychev, Iv. Vrazki mezhdru chehi, slovatsi i balgari prez Srednovekovieto. – V: Duychev, Iv. Balgarsko srednovekovie. Prouchvania varhu politicheskata i kulturnata istoria na srednovekovna Bulgaria. Sofia, 1972, 359–361].
- Живов 1988 Ж и в о в, В. М. История русского права как лингво-семиотическая проблема [Zhivov, V. M. Istoria russkogo prava kak lingvo-semioticheskaya problema]. – In: Semiotics and the History of Culture. In Honor of Jurij Lotman. Studies in Russian (= UCLA. Slavic Studies. Vol. 17). Columbus, Ohio, 1988, 46–128.
- Илиев 2002 И л и е в, И. Управлението на княз Расате (Владимир) (889–893). Един неуспешен опит за европейска преориентация във външната политика на България. – В: Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване. София, 2002, 407–410 [Iliev, I. Upravlenieto na knyaz Rasate (Vladimir) (889–893). Edin neuspeshen opit za evropeyska preorientatsia vav vanshnata politika na Bulgaria. – V: Srednovekovna hristiyanaska Evropa: Iztok i Zapad. Tsennosti, traditsii, obshtuvane. Sofia, 2002, 407–410].
- Каймакамова 1986 К а й м а к а м о в а, М. Културно-просветната дейност на Кирило-Методиевите ученици в България (886 г. – началото на

- Х в.). – Исторически преглед, 10, 1986, 18–31 [Kaymakamova, M. Kulturno-prosvetnata deynost na Kirilo-Metodievite uchenitsi v Bulgaria (886 g. – nachaloto na X v.). – Istoricheski pregled, 10, 1986, 18–31].
- Корогодина 2017 К о р о г о д и н а, М. В. Кормчие книги XIV – первой половины XVII века. Т. 1. Исследование. Москва–Санкт Петербург, 2017 [Korogodina, M. V. Kormchie knigi XIV – pervoy poloviny XVII veka. T. 1. Issledovanie. Moskva–Sankt Peterburg, 2017].
- ЛИБИ 1960 Латински извори за българската история. Т. 2. София, 1960 [Latinski izvori za balgarskata istoria . T. 2. Sofia, 1960].
- Медведев 2001 М е д в е д е в, И. П. Правовая культура Византийской империи. Санкт-Петербург, 2001 [Medvedev, I. P. Pravovaya kul'tura Vizantiyskoy imperii. Sankt-Peterburg, 2001].
- Милтенов 2016 М и л т е н о в, Я. Непроучено Слово за прелюбодейците и двуженците, вероятно принадлежащо на Климент Охридски. – Българска реч, 22, 2016, № 2, 25–34 [Miltenov, Ya. Neproucheno Slovo za prelyubodeytsite i dvuzhentsite, veroyatno prinadlezhashto na Kliment Ohridski. – Balgarska rech, 22, 2016, № 2, 25–34].
- Найденова 2005 Н а й д е н о в а, Д. Правните паметници в Първото българско царство. – Историческо бъдеще, 9, 2005, № 1–2, 136–163 [Naydenova, D. Pravnite pametnitsi v Parvoto balgarsko tsarstvo. – Istoricheskio badeshte, 9, 2005, № 1–2, 136–163].
- Николов 1999 Н и к о л о в, А. Към въпроса за разпространението на някои византийски „княжески огледала“ в старобългарската литература (края на IX–X в.). – В: Средновековните Балкани. Политика, религия, култура. Доклади от научна конференция – София, 18–19 юни 1998 г. София, 1999, 74–88 [Nikolov, A. Kam vaprosa za razprostraneniето na nyakoi vizantiyski „knyazheski ogleдала“ v starobalgarskata literatura (kraya na IX–X v.). – V: Srednovekovnite Balkani. Politika, religia, kultura. Dokladi ot nauchna konferentsia – Sofia, 18–19 yuni 1998 g. Sofia, 1999, 74–88].
- Николов 2000 Н и к о л о в, А. Старобългарският превод на „Изложение на поучителни глави към император Юстиниан“ от дякон Агапит и развитието на идеята за достойнството на българския владетел в края на IX – началото на X в. [Nikolov, A. Starobalgarskiyat prevod na „Izlozhenie na pouchitelni glavi kam imperator Yustinian“ ot dyakon Agapit i razvitiето na ideyata za dostoynstvoto na balgarskia vladetel v kraя na IX – nachaloto na X v.] – Palaeobulgarica, 24, 2000, № 3, 76–105.
- Николов 2006 Н и к о л о в, А. Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX – края на X в.). София, 2006 [Nikolov, A. Politicheska misal v rannosrednovekovna Bulgaria (sredата na IX – kraя na X v.). Sofia, 2006].
- Павлов 1885 „Книги законные“ содержащие в себе в древне-русском переводе византийские законы земедельческие, уголовные, брачные и судебные. Издал вместе с греческими подлинниками и с исто-

- рико-юридическим введением А. С. Павлов. Санкт-Петербург, 1885 [„Knigi zakonnye“ soderzhashtie v sebe v drevne-russkom perevode vizantiyskie zakony zemedel'cheskie, ugolovnye, brachnye i sudebnye. Izdal vmeste s grecheskimi podlinnikami i s istoriko-yuridicheskim vvedeniem A. S. Pavlov. Sankt-Peterburg, 1885].
- Славова 2008 С л а в о в а, Т. Юридическа литература. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, 194–203 [Slavova, T. Yuridicheska literatura. – V: Istoria na balgarskata srednovekovna literatura. Sofia, 2008, 194–203].
- Слова 1995 Слова на светлината. Творби на старобългарски писатели от епохата на св. княз Борис, цар Симеон и св. цар Петър. Съст. и превод Ив. Добрев, Т. Славова. София, 1995 [Slova na svetlinata. Tvorbi na starobalgarski pisатели ot epohata na sv. knyaz Boris, tsar Simeon i sv. tsar Petar. Sast. i prevod Iv. Dobrev, T. Slavova. Sofia, 1995].
- Смядовски 1995 С м я д о в с к и, С. Клоцов сборник. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. София, 1995. Т. 2. 347–351 [Smyadovski, S. Klotsov sbornik. – V: Kirilo-Methodievska entsiklopedia. Sofia, 1995. T. 2. 347–351].
- Спасова 2005 С п а с о в а, М. На коя дата и през кой месец се е провел Преславският събор от 893 г. – В: Преславска книжовна школа. Т. 8. Шумен, 2005, 84–101 [Spasova, M. Na koya data i prez koy mesets se e provel Preslavskiyat sabor ot 893 g. – V: Preslavska knizhovna shkola. T. 8. Shumen, 2005, 84–101].
- Тихомиров 1961 Мерило праведное по рукописи XIV в. Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова. Москва, 1961 [Merilo pravednoe po rukopisi XIV v. Izdano pod nablyudeniem i so vstupitel'noy stat'ey akademika M. N. Tihomirova. Moskva, 1961].
- Троицкий 1961 Т р о и ц к и й, С. В. Св. Мефодий как славянский законодатель. – Богословские труды, 2, 1961, 85–141 [Troitskiy, S. V. Sv. Mefodiy kak slavyanskiy zakonodatel'. – Bogoslovskie trudy, 2, 1961, 85–141].
- Турилов 2005 Т у р и л о в, А. А. „Не где князь живет, но вне“ (Болгарское общество конца IX в. в „Сказании о железном кресте“). – Славяноведение, 2005, № 2, 20–27 [Turilov, A. A. „Ne gde knyaz' zhivet, no vne“ (Bolgarskoe obshtestvo konca IX v. v „Skazanii o zheleznom kreste“). – Slavyanovedenie, 2005, № 2, 20–27].
- Тържество 1995 Тържество на словото. Златният век на българската книжнина. (Летописи, жития, богословие, риторика, поезия). Съст., ред. и научен коментар Кл. Иванова, Св. Николова. София, 1995 [Tarzhestvo na slovoto. Zlatniyat vek na balgarskata knizhnina. (Letopisi, zhitia, bogoslovie, ritorika, poezia). Sast., red. i nauchen komentar Kl. Ivanova, Sv. Nikolova. Sofia, 1995].
- Флоря 1988 Ф л о р я, Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. – В: Принятие христианства народами Цен-

- тральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. Москва, 1988, 128–131 [Florya, B. N. Prinyatie hristianstva v Velikoy Moravii, Chehii i Pol'she. – V: Prinyatie hristianstva narodami Tsentral'noy i Yugo-Vostochnoy Evropy i kreshtenie Rusi. Отв. ред. G. G. Litavrin. Moskva, 1988, 128–131].
- Цибранска-Костова 2011 Ц и б р а н с к а - К о с т о в а, М. Покаяната книжница на Българското средновековие IX–XVIII век. София, 2011 [Tsibranska-Kostova, M. Pokaynata knizhnina na Balgarskoto srednovekovie IX–XVIII vek. Sofia, 2011].
- Цибранска-Костова 2016 Ц и б р а н с к а - К о с т о в а, М. Старият завет като юридически източник. Наблюдения върху славянската ръкописна традиция. София, 2016 [Tsibranska-Kostova, M. Stariyat zavet kato yuridicheski iztochnik. Nablyudenia varhu slavyanskata rakopisna traditsia. Sofia, 2016].
- Щапов 2011 Щ а п о в, Я. Н. Византийская „Эклога законов“ в русской письменной традиции. Исследование, издание текста и комментарий Я. Н. Щапова. Санкт-Петербург, 2011 [Shtapov, Ja. N. Vizantiyskaya „Ekloga zakonov“ v russkoy pis'mennoy traditsii. Issledovanie, izdanie teksta i kommentariy Ja. N. Shtapova. Sankt-Peterburg, 2011].
- Biliarsky 2010 B i l i a r s k y, I. Old Testament Models and the State in Early Mediaeval Bulgaria. – In: The Old Testament in Byzantium. Eds. P. Magdalino and R. Nelson (= Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia). Washington DC, 2010, 255–278.
- Biliarsky 2014 B i l i a r s k y, I. The first article of the code “Zakon sudnyj ludem” and the legal legacy of Sts Cyril and Methodius and their Moravian mission. – In: The Cyril and Methodius Mission and Europe – 1150 Years since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia. Proceedings from the International Conference 13th–17th May, 2013, Velehrad. Brno, 2014, 216–227.
- Bláhová-Dvořáková 1962 B l á h o v á - D v o ř á k o v a, E. Syntax anonimny homilie rukopisu Clozova. – Slavia, 31, 1962, 151–165.
- Burgmann 1983 Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V. Hrsg. L. Burgmann (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Bd. 10). Frankfurt a. Main, 1983.
- Čičurov 1985 Č i č u r o v, I. Gesetz und Gerechtigkeit in den byzantinischen Fürstenspiegeln des 6.–9. Jahrhunderts. – In: Cupido legum. Hrsg. L. Burgmann, M. Fögen, A. Schminck. Frankfurt a. Main, 1985, 33–45.
- Dagron 1994 D a g r o n, G. Lawful Society and Legitimate Power: “ἔννομος πολιτεία, ἔννομος ἀρχή [Ennomos politeia, ennomos archi]. – In: Law and Society in Byzantium: Ninth–Twelfth Centuries. Eds. A. Laiou and D. Simon. Washington DC, 1994, 27–51.
- Dagron 2003 D a g r o n, G. Emperor and Priest. The Imperial Office in Byzantium. Cambridge, 2003.

- Dostál 1959 D o s t á l, A. Clozianus Codex palaeoslovenicus glagoliticus. Praha, 1959.
- Dostál 1963 D o s t á l, A. Une datation de l'activité de St. Méthode en Grande Moravie. – Зборник радова Византолошког института [Zbornik radova Vizantoloshkog instituta], 8, 1963, 91–95.
- Gallagher 2002 G a l l a g h e r, C. St. Methodios the Canonist: The Greek Origin of Slavonic Canon Law. – In: Gallagher, C. Church Law and Church Order in Rome and Byzantium. A Comparative Study (= Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs. Vol. 8). Aldershot, 2002, 85–113.
- Grivec 1950 G r i v e c, F. Duo sermons s. Methodii Thessalonicensis. – Orientalia Christiana Periodica, 16, 1950, 440–448.
- Hunger 1978 H u n g e r, H. Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Bd. 1. Philosophie, Rhetorik, Epistolographie, Geschichtsschreibung, Geographie. München, 1978.
- Iliev 1995 I l i e v, I. The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition. – Byzantinobulgarica, 9, 1995, 62–120.
- Kalavrezou, Trahoulia, Sabar 1993 K a l a v r e z o u, I., N. T r a h o u l i a, S. S a b a r. Critique of the Emperor in the Vatican Psalter gr. 752. – Dumbarton Oaks Papers, 47, 1993, 195–219.
- Karamboula 2000 K a r a m b o u l a, D. Der byzantinische Kaiser als Politiker, Philosoph und Gesetzgeber (Politikos – Philosophos – Nomothetes). – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 50, 2000, 5–50.
- Konidaris 1994 K o n i d a r i s, I. The Ubiquity of Canon Law. – In: Law and Society in Byzantium: Ninth–Twelfth Centuries. Eds. A. Laiou and D. Simon. Washington DC, 1994, 131–150.
- Macrides 2005 M a c r i d e s, R. The Law Outside the Lawbooks: Law and Literature. – In: Fontes Minores. Bd. 11. Hrsg. L. Burgmann (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Bd. 26). Frankfurt a. Main, 2005, 133–145.
- MMFH 1971 M a g n a e M o r a v i a e F o n t e s H i s t o r i c i. T. 4. Leges, textus iuridici. Brno, 1971.
- Naydenova 2015 N a y d e n o v a, D. Cyrillo-Methodian legal heritage and political ideology in the mediaeval Slavic states. – Papers of BAS. Humanities and Social Sciences, 2015, № 1, 3–16.
- Nikolov 2016 N i k o l o v, A. Convocato omni regno: The Council of 893 and its “Reflections” in Contemporary Historiography. – In: The Bible in Slavic Tradition. Eds. A. Kulik, C. M. MacRobert, S. Nikolova, C. Vakareliyska (= Studia Judeoslavica, Vol. 9). Leiden–Boston, 2016, 547–560.
- Papastathis 1987 P a p a s t a t h i s, Ch. The Procedural Principles of Methodius' Anonymous Homily – In: Кирило-Методиевски студии. Т. 4. София, 1987, 272–273 [Kirilo-Methodievski studii. T. 4. Sofia, 1987, 272–273].
- Pieler 1978 P i e l e r, P. Byzantinische Rechtsliteratur. – In: Hunger, H. Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Bd. 2. Philo-

- logie, Profandichtung, Musik, Mathematik und Astronomie, Naturwissenschaften, Medizin, Kriegswissenschaft, Rechtsliteratur. München, 1978.
- Pieler 1981 P i e l e r, P. Verfassung und Rechtsgrundlagen des byzantinischen Staates. – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 31, 1981, 213–231.
- Prinzig 1988 P r i n z i g, G. Beobachtungen zu „integrierten“ Fürstenspiegeln. – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 38, 1988, 1–31.
- Selb 1992 S e l b, W. Zur Christianisierung des Eherechts. – In: Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter. Hrsg. D. Simon. München, 1992, 1–14.
- Simon 1994 S i m o n, D. Legislation as Both a World Order and a Legal Order. – In: Law and Society in Byzantium: Ninth–Twelfth Centuries. Eds. A. Laiou and D. Simon. Washington DC, 1994, 1–25.
- Stolte 2005 S t o l t e, B. Balancing Byzantine Law. – In: Fontes Minores. Bd. 11. Hrsg. L. Burgmann (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Bd. 26). Frankfurt a. Main, 2005, 57–75.
- Vaillant 1947 V a i l l a n t, A. Une Homélie de Méthode. – Revue des études slaves, 1947, № 1–4, 37–47.
- Vašica 1956 V a š i c a, J. Anonimni homilie v rukopise Clozově po stránce právné. – Slavia, 25, 1956, № 2, 221–233.
- Vašica 1963 V a š i c a, J. Právní odkaz cyrilometodějský. – Slavia, 32, 1963, 331–339.
- Vašica 1966 V a š i c a, J. Literární památky epochy velikomoravské 863–885. Praha, 1966.
- Voss 1982 V o s s, W. Recht und Rhetorik in den Kaisergesetzen der Spätantike. Eine Untersuchung zum nachklassischen Kauf- und Übereignungsrecht (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Bd. 9). Frankfurt a. Main, 1982.
- Zástěrová 1978 Z á s t ě r o v á, B. Über zwei Grossmährische Rechtsdenkmäler byzantinischen Ursprungs. – In: Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9.–11. Jh. Praha, 1978, 361–385.
- Παπαστάθης 1978 Π α π α σ τ á θ η ς, X. Τό νομοθετικόν ἔργον τῆς Κυριλλομεθοδιανῆς Ἱεραποστολῆς ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ. Θεσσαλονίκη, 1978 [Papastathis, Ch. To nomothetikon ergon tis Kyrillomethodianis Ierapostolis en Megali Moravia. Thessaloniki, 1978].

THE ANONYMOUS HOMILY IN THE *GLAGOLITA CLOZIANUS* AND THE EARLIEST SLAVONIC JURIDICAL TEXTS

(Summary)

The article discusses the question of the place of the *Anonymous Homily* in the Medieval Slavonic juridical literature. The text of the homily is attested in the *Glagnolita Clozianus* and is considered to be an original work of St. Methodius. In this survey it is viewed in the context of Byzantine legal tradition, which reverberated in the Slavonic tradition, e.g. in the *Zakon sudnyj liudem*, in some „mirrors for princes“, in later Slavonic legal collection such as *Knigi zakonni* and *Merilo Pravednoe*. In this context it seems that the Anonymous Homily cannot be seen as a law or as part of *Zakon sudnyj liudem*. In its function, structure, stylistics, and in regard with the composition of the miscellany, the Anonymous Homily is a typical moralizing text (*pouchenie*). Nevertheless, it should not be excluded from the juridical literature. According to the latest scholarly views the Byzantine, and respectively the Slavonic legal systems should be considered as an entity – didactic and juridical, translated and original. In this sense a text such as the Anonymous Homily, focused on the questions of the reign, of its roots and nature, is indisputably related to law and to juridical texts.

Keywords: Anonymous Homily; Medieval Slavonic juridical literature; Byzantine law; St. Methodius; *Zakon sudnyj liudem*; First Bulgarian Kingdom

*Desislava Naydenova,
Cyrillo-Methodian Research Centre – BAS*